

РОЗДІЛ 7. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА: ПОНЯТТЯ ТА ЗАГРОЗИ
В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

SOCIAL SECURITY: CONCEPT AND THREATS
IN THE CONTEXT OF THE INTERRELATION
WITH ECONOMIC SECURITY

УДК 316.4:338.24

Кальницька М.А.

к.е.н., доцент,
здобувач кафедри теоретичної
та прикладної економіки
Львівський торговельно-економічний
університет

У статті проаналізовано сучасні підходи до визначення категорії «соціальна безпека», обґрунтовано доцільність використання в теоретичних дослідженнях і практичній діяльності термінів «соціальна безпека» і «економічна безпека». Конкретизовано найбільш вагомі загрози, що обумовлюють загрози національним інтересам у соціальній сфері через призму економічної безпеки.

Ключові слова: соціальна безпека, економічна безпека, загрози національним інтересам у соціальній сфері

В статье проанализированы современные подходы к определению категории «социальная безопасность», обоснована целесообразность использования в теоретических исследованиях и практической деятельности термина «социальная безопасность» и «экономическая безопасность». Конкретизированы наиболее значимые угрозы, которые обуславливают угрозы национальным интересам в социальной сфере через призму экономической безопасности.

тизованы наиболее значимые угрозы, обуславливающие угрозы национальным интересам в социальной сфере через призму экономической безопасности.

Ключевые слова: социальная безопасность, экономическая безопасность, угрозы национальным интересам в социальной сфере

In the paper the current approaches to the definition of the category of «social safety» are analyzes, the expediency of the use of theoretical research and practical activities of the category «social security» and «economic security». The most significant threats that cause the threats to national interests in the social sphere through the prism of economic security are concretized.

Key words: social security, economic security, threats to national interests in the social sphere

Постановка проблеми. Розвиток людського суспільства, формування і задоволення людських потреб пов'язані з соціальним прогресом, проте, він не може ліквідувати конкретних небезпек життєдіяльності людини, суспільства, держави. У процесі розвитку суспільства, ускладнення соціально-економічної системи його організації зростає і розширюється спектр різноманітних, у тому числі і соціальних небезпек.

Потреба безпеки є важливою потребою людини і конкретним мотивом її діяльності, а система забезпечення безпеки є важливим атрибутом складних соціально-економічних систем. «Недооцінка або ігнорування проблем безпеки на всіх рівнях соціальної організації не тільки обертається тими чи іншими втратами, але у кінцевому рахунку неминує веде до падіння життєздатності (конкурентоспроможності) і навіть загибелі відповідних її елементів (суб'єктів)» [4, с. 216].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність і загострення соціальних проблем в українському суспільстві, існуючі проблеми у гарантуванні соціальної безпеки в сучасних соціально-економічних системах активізували наукові дослідження соціальної безпеки. Проблема соціальної безпеки та її забезпечення присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Л.А. Весель-

ська [2], М.М. Єрмошенко [3], Д.В. Зеркалов [4], О.І. Іляш [5], М.І. Купира [7], Е.М. Лібанова [9], В.О. Онищенко [11], Т.В. Поснова [14], Б.І. Сташків [18], А.М. Штангрет [21; 22], Б.О. Язлюк [23], І.І. Яремко [24].

Проте, у науковій літературі немає єдиного підходу до розуміння соціальної безпеки, відсутнє визначення соціальної безпеки у нормативних актах, не зрозуміло, як розглядати соціальну безпеку – як важливу складову національної безпеки, чи як складову економічної безпеки. Науковці також по-різному тлумачать загрози соціальній безпеці. Така ситуація обумовила, на наш погляд, актуальність і необхідність проведення наукового дослідження окресленої спрямованості.

Постановка завдання. Метою статті є конкретизація суті соціальної безпеки та її загроз у контексті взаємозв'язку з економічною безпекою.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах соціальна безпека стає одним з найважливіших видів національної безпеки, оскільки вона фокусує всі основні проблеми національної економіки. Сучасні соціально-економічні процеси у суспільстві все більше залежать від соціальної безпеки і рівня розвитку соціальної сфери. Разом з тим під впливом соціальної безпеки розвиваються і формуються всі сфери життя, у тому числі і економічна складова.

Науковці справедливо звертають увагу на те, що соціальна безпека є метою, засобом і результатом діяльності людини стосовно захисту людини від чинників, явищ, подій та процесів, що становлять їй загрозу [13, с. 12]. Так на думку О. Скрипнюк і В. Тихого, соціальна безпека – це позитивно врегульований правовими нормами і реалізований на практиці стан, коли держава забезпечує наявними в її розпорядженні демократичними методами підтримання гідного рівня життя громадян та гарантує можливість задоволення основних потреб їх розвитку [17, с. 45].

«Соціальна безпека – це стан захищеності правовими, економічними і політичними засобами соціальних прав людини, що забезпечує їх стабільність, реальне використання та гідний рівень життя членів суспільства» [18, с. 34]. Стан захищеності соціальних інтересів людини і суспільства фактично означає відсутність небезпеки.

Е. Лібанова вважає, що стан захищеності або безпека особи – це результат реалізації політики соціального захисту. Соціальна безпека, на її думку, є складовою національної безпеки, трактуючи її як стан захищеності від загроз соціальним інтересам [9, с. 381]. Соціальна безпека, вважають В.О. Онищенко і О.В. Чепурний, – це складова національної безпеки, яка передбачає поліпшення якості життя, задоволення потреб людини та захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз соціальним інтересам [11, с. 8].

Фактично у науковій літературі всі підходи до розуміння поняття «соціальна безпека» можна групувати у два концептуальні підходи: статичний (традиційний), що полягає у визначенні соціальної безпеки, як певного стану захищеності соціальних інтересів як окремої особи, так і суспільства в цілому, та наслідковий, що визначає соціальну безпеку, як результат соціальної політики держави, спрямованої на захист соціальних інтересів та забезпечення соціальних потреб особи і суспільства [12, с. 277]. Ці два основні напрями Л.А. Весельська називає «суспільним» та «державним» [2, с. 460].

На нашу думку, розуміння соціальної безпеки повинно поєднувати як мету, так і всі основні складові цього поняття. Відповідно під соціальною безпекою ми розуміємо складну багатофакторну категорію, яка характеризує стан захищеності соціальних інтересів людини, суб'єктів господарювання, суспільства і держави, що з одного боку відображає здатність протистояти дестабілізуючій дії різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників, що створюють реальну загрозу стабільності у суспільстві, тобто загрозу виникнення соціальної напруженості, а з іншого боку забезпечується (гарантується) системою соціального захисту і зрілістю соціальних інститутів у суспільстві.

Окремі автори розглядають поняття «соціально-економічна безпека» [1; 19]. Так М.І. Купира вважає, що «соціально-економічна безпека виступає невід'ємною складовою національної безпеки, відіграючи при цьому вирішальну роль у досягненні економічного суверенітету держави, забезпеченні економічного розвитку, реалізації ефективної соціальної політики, убезпеченні суспільства від екологічних стихій, зростанні національної конкурентоспроможності в умовах міжнародної економічної взаємозалежності» [7, с. 117]. Б.О. Язлюк вважає, що, оскільки економічна безпека є важливою умовою соціальної безпеки, визначає її рівень, то існують «усі підстави міркувати не про економічну безпеку, а про більш широку соціально-економічну безпеку як окремого індивіда, так і населення того або іншого регіону, або суспільства загалом» [23, с. 153].

На думку Т.В. Поснової, «необхідно розмежовувати соціальну безпеку, економічну і соціально-економічну безпеку, критерієм яких є розмежування відповідних потреб, інтересів, видів суспільної діяльності (сфер діяльності) за цілями та функціями. Ці сфери, на думку автора, взаємодіють та протидіють одна одній, але зберігають відносно самостійний характер, утворюючи в реальному житті соціально-економічні відносини» [14, с. 65]. Такий підхід автора, на наш погляд, є суперечливим, проте, можна погодитися, що «соціально-економічна безпека забезпечується дотриманням державних гарантій та створенням умов для реалізації індивідуальних інтересів за двома напрямками: соціальна та економічна безпека» [14, с. 65].

На наш погляд, економічну безпеку доцільно розглядати, як один з визначальних складових елементів системи національної безпеки [16, с. 86], як матеріальну основу національної безпеки в цілому та практично всіх її складових [8, с. 78], як базову складову національної безпеки, яка визначає і від якої залежать всі її складові, тому числі і соціальна безпека. «Економічна безпека – це такий стан економічного механізму, якому відповідає певний стан економічної системи та держави, що забезпечує і гарантує розвиток і зростання економіки та соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів країни. У результаті формується здатність протистояти і протидіяти системі загроз зовнішнього і внутрішнього походження, висока конкурентоздатність національної економіки у світовому економічному просторі, високий економічний і оборонний потенціал, що зумовлює підвищення рівня та якості життя населення країни» [10, с. 71].

Безпосередній вплив рівня розвитку економічної безпеки на рівень соціальної безпеки проявляється у розвитку особистості, соціальних інститу-

тів і суспільства загалом. Сучасний акцент такого впливу означає, що сьогодні змінюються пріоритети в теоретичному і практичному аспектах – економічний розвиток і економічна безпека існують в інтересах розвитку людини, як головної цінності у суспільстві.

Фактично соціальна безпека визначається таким станом розвитку економічної системи національної економіки, за якого створюються умови для забезпечення гідного і якісного рівня життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

У Законі України «Про основи національної безпеки» вказується, що загрози національній безпеці – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [15]. Фактично поняття «загроза» означає, що вона виступає конкретною формою небезпеки, яка характеризується наявністю певних чинників, що дестабілізує ситуацію, не дозволяє реалізувати цю безпеку, оскільки створює стан небезпеки. Зауважимо, що у науковій літературі більшість науковців трактують загрозу як безпосередню форму небезпеки, ототожнюючи ці поняття [3; 25], стверджуючи, що загроза є однією з форм небезпеки, сукупність негативних факторів чи умов зовнішнього і внутрішнього середовища соціально-економічної системи, які призводять до зниження рівня безпеки, і потребує завчасного розпізнавання та прийняття адекватних рішень [21, с. 26; 22, с. 44].

Загрози соціальній безпеці, констатує О.І. Іляш, виступають, як «сукупність несприятливих факторів, що чинять небезпечний вплив на життєво важливі національні інтереси і соціальні безпеку, які виходять за локальні рамки системи і є наслідком існуючих небезпек» [5, с. 121], тобто ці загрози не дозволяють у повній мірі реалізуватися національним інтересам у соціальній сфері.

Визначаючи загрози соціальній безпеці Б.І. Сташків акцентує на правовій стороні цього поняття, виділяючи соціально-економічні та соціально-психологічні загрози. Він вважає, що під загрозами соціальній безпеці необхідно розуміти «умови і фактори, що створюють небезпеку в користуванні соціальними правами або ведуть до зниження рівня життя людини. До групи соціально-економічних загроз налужать зростання безробіття, антагонізація соціальної структури, люмпенізація населення, криміналізація суспільних відносин, технологічне відставання економіки, зниження життєздатності країни, а до групи соціально-психологічних – фізична деградація населення, криза сім'ї, деградація життєвих цінностей» [18, с. 35].

Закон України «Про основи національної безпеки» до загроз національним інтересам у соціальній сфері відносить:

– невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

– неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

– криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

– загострення демографічної кризи;

– зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

– вияви моральної та духовної деградації суспільства [15].

Отже, в Україні сьогодні загрозами соціальній безпеці є зниження інтелектуального потенціалу; негативні тенденції у процесі трансформації цінностей, особливо у молоді; зростання криміналізації суспільства; майнове розшарування суспільства; збільшення безробіття; скорочення народжуваності; збільшення прошарку малозабезпеченого населення; соціальні конфлікти; зменшення темпів формування середнього класу, який є головним чинником сукупного платоспроможного попиту у суспільстві.

Обґрунтовуючи складність і взаємозв'язок економічної і соціальної безпеки у суспільстві, ми звертаємо увагу на фундаментальність економічної безпеки у складній системі національної безпеки. Такий підхід є важливий з тієї точки зору, що безпека людини і суспільства, без сумніву, має трудовий характер, є результатом трудової діяльності людського суспільства з метою формування і розвитку умов захищеності життєво важливих національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Ми поділяємо точку зору тих науковців, які відстоюють трудове походження безпеки. Так український економіст Р.І. Тринько наголошує: «Безпека людей і суспільства підвищується в міру росту його продуктивних сил. Чим вищий рівень розвитку продуктивних сил, тим вищий рівень його захищеності, вищий рівень безпеки. Безпека суспільства не є лише споживачем суспільних ресурсів. Безпека суспільства виступає важливим модулятором науково-технічного прогресу, фактором інтенсифікації виробництва, стимулятором росту продуктивних сил суспільства» [20, с. 65].

Найважливішими сторонами повноцінної життєдіяльності будь-якої економічної системи є економічний розвиток і безпека, які тісно взаємопов'язані між собою, і апріорі – окремо не можуть бути реалізованими. У контексті трудового походження безпеки взаємозалежність між безпекою і економічним розвитком визначає глибину сутність еволюційного розвитку не тільки

економічної системи, але і конкретної людини зокрема. Відповідно «без гарантування безпеки будь-яка людська діяльність виявляється безцільною, а відтак забезпечення безпеки на усіх рівнях управління є пріоритетним завданням і потребує особливої уваги» [21, с. 25].

Саме економічна безпека головним чином визначає стан і рівень соціальної безпеки. Серед різноманітних чинників, які ускладнюють або навіть унеможливають реалізацію національних інтересів у соціальній сфері, є економічні чинники. Економічні чинники та умови, які створюють небезпеку для безпечної життєдіяльності людини і суспільства, реалізації національних економічних інтересів, здійснюють дестабілізувальний вплив на функціонування і динамічний розвиток соціально-економічної системи суспільства в цілому, є загрозами економічній безпеці держави.

На наш погляд, загрози національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері, які сформульовані в Законі України «Про основи національної безпеки України» [15] є важливими загрозами у сфері соціальної безпеки. На наш погляд, найбільш вагомими загрозами, що обумовлюють загрози національним інтересам у соціальній сфері в Україні через призму економічної безпеки є:

- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером; небезпечно для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;
- «тінізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

Конкретизація та виокремлення усієї сукупності загроз соціальній безпеці в Україні є передумовою розробки нової стратегії соціально-економічного розвитку, метою якої повинно бути суттєве підвищення рівня життя в країні.

Тому, на наш погляд, крім економічних загроз соціальній безпеці в Україні, необхідно акцентувати і на важливості негативного впливу загроз іншого характеру.

До них віднесемо:

- загрози правові – недосконалість законодавчої і нормативної бази, нестабільність і неефективність державного регулювання і контролю у економічній і соціальній сферах, у результаті чого

сформувалася неефективна система соціального захисту, охорони здоров'я людини, неефективний механізм боротьби з негативними соціальними явищами;

- загрози науково-технічні – зниження інноваційно-інвестиційної діяльності, скорочення науково-технічного потенціалу;

- фінансові – недостатнє фінансування соціальної сфери, недовиконання соціальних програм;

- соціально-демографічні – поляризація рівня життя і зниження платоспроможності населення в умовах інфляційних процесів і низьких соціальних стандартів, зростання бідності і безробіття, посилення майнового розшарування і диференціації доходів, зростання соціальної напруженості, кризові демографічні процеси;

- послаблення державного регулювання на макро-, мезо- та макрорівнях, неефективність контролю за діяльністю занадто великого управлінського апарату, що суттєво впливає на рівень соціальної небезпеки на всіх ієрархічних рівнях. «Для нього характерна слабка науково-теоретична база щодо побудови превентивних механізмів організаційно-правового забезпечення інфраструктури детінізації економіки в нових економічних умовах та у контексті теорії управління ризиками (ризик менеджменту), теорії економічної безпеки підприємства [6, с. 191];

- сьогодні в Україні існують і загрози силового характеру, тобто військові і кримінальні – мова йде про непідконтрольні території у зв'язку з військовими діями в Донецькій і Луганській областях.

На наш погляд, всі загрози соціальній безпеці характеризуються негативним синергетичним ефектом. Це обумовлює необхідність урахування всіх загроз соціальній безпеці у суспільстві при розробці стратегії забезпечення соціальної безпеки. Існує три види стратегії забезпечення безпеки: стратегія усунення існуючих загроз; стратегія попередження можливих загроз; стратегія подолання негативних наслідків (завданих збитків).

Висновки з проведеного дослідження. Сформульовані нами теоретичні підходи до соціальної безпеки і загроз у соціальній сфері є основою для подальших наукових досліджень, спрямованих на формування реальних засад гарантування національної безпеки на умовах стабільного економічного розвитку і зростання та реалізації соціальних потреб особистості і суспільства загалом.

Конкретизація загроз соціальній безпеці дає можливість визначити передумови і джерела загроз, обґрунтовано підійти до їхнього прогнозування, а також врахувати можливість появи і розвитку ризиків в умовах мінливого інституційного середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богомолов В.А. Экономическая безопасность / В.А. Богомолов // РЭЖ. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – С. 169–171.
2. Весельська Л.А. Соціальна безпека: проблема визначення / Л.А. Весельська // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2010. – № 2. – С. 457–461.
3. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К., 2001. – 309 с.
4. Зеркалов Д.В. Соціальні проблеми сталого розвитку: монографія / Д.В. Зеркалов, О.Ю. Арламов. – К.: Основа, 2013. – 562 с.
5. Іляш О.І. Ідентифікація змісту та ранжування загроз системі соціальної безпеки / О.І. Іляш // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 2. – С. 118–128.
6. Краус Н.М. Соціальна безпека на різних рівнях економічної агрегації / Н.М. Краус // Економіка і регіон. – 2013. – № 5. – С. 189–193.
7. Купира М.І. Фактори впливу на соціально-економічну безпеку депресивного регіону / М.І. Купира // Економічний форум. – 2015. – № 2. – С. 117–122.
8. Лекар С.І. Економічна безпека держави та суб'єкти її забезпечення / С.І. Лекар // Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 75–83.
9. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. з соц. політики / Е. Лібанова, О. Палій. – К.: Основи, 2004. – 491 с.
10. Мартин О.М. Економічна безпека як складова національної безпеки / О.М. Мартин // Наукові записки. Серія «Економіка»: збірник наукових праць. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька Академія», 2013. – Вип. 22. – С. 68–74.
11. Онищенко В.О. Теоретичні аспекти формування соціальної безпеки / В.О. Онищенко, О.В. Чепурний // Економіка і регіон. – 2011. – № 4. – С. 3–9.
12. Підлипна Р.П. Методологічні засади тлумачення дефініції «соціальна безпека» / Р.П. Підлипна // Науковий вісник НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.2. – С. 275–280.
13. Попов М. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) / М. Попов, В. Тихий // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3. – С. 10–16.
14. Поснова Т.В. Соціальний механізм економічної безпеки / Т.В. Поснова // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2014. – № 1. – С. 64–69.
15. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року, № 964-IV, Документ 964–15, чинний, поточна редакція – Редакція від 18.05.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
16. Скорук О.В. Національна економічна безпека держави та її елементи / О.В. Скорук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 7. – С. 84–88.
17. Скрипнюк О. Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки / О. Скрипнюк, В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 44–49.
18. Шашків Б.І. Соціальна безпека як інститут права соціального захисту населення / Б.І. Шашків // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 30. – С. 32–36.
19. Томаневич Л.М. Соціально-економічна безпека в умовах глобалізації / Л.М. Томаневич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. – 2011. – Вип. 2. – С. 367–376.
20. Тринько Р.І. До питання про категорію «безпеки» / Р.І. Тринько // Актуальні проблеми економічної безпеки в контексті трансформації ринкової економіки: збірник матеріалів міжвузівської наук.-практ. конф., 10 грудня 2015 р. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – С. 64–66.
21. Штангрет А.М. Безпека соціально-економічної системи: теоретичні аспекти / А.М. Штангрет // Наукові записки Української академії друкарства. – 2012. – № 3. – С. 24–29.
22. Штангрет А.М. Управління економічною безпекою підприємств авіаційної галузі: монографія / А.М. Штангрет. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2011. – 272 с.
23. Язлюк Б.О. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки / Б.О. Язлюк // Економічний аналіз. – 2014. – Т. 16 (1). – С. 149–154.
24. Яремко І.І. Формалізація оцінки економічної безпеки соціально-економічних систем: концептуальні засади і підходи / І.І. Яремко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 748. – С. 276–280.
25. Ярочкин В.И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности / В.И. Ярочкин. – М.: Ось-89, 2000. – 400 с.